र्दोषैः प्रेरितः प्राणी प्रतिषिद्धानि शरीरेण हिंसास्तेया-
दीन्याचरति, वाचा अनृतादीनि, मनसा परद्रोहादीनि,
सेयं पापरूपा प्रवृत्तिरधर्ममावहतीति। शरीरेण
प्रशस्तानि दानपरपरित्राणादीनि, वाचा हितसत्यादीनि,
मनसा अहिंसादीनि, सेयं पुण्यरूपा प्रवृत्तिर्धर्मः। सेय-
मुभयी प्रवृत्तिः। ततः स्वस्वानुरूपं प्रशस्तं निन्दितं वा
जन्म पुनः शरीरादेः प्रादुर्भावः। तस्मिन् सति प्रतिकूल-
वेदनीयतया वासनात्मकं दुःखं भवति। त इमे मिथ्याज्ञा-
नादयो दुःखान्ता अविच्छेदेन प्रवर्त्तमानाः संसारशब्दार्थो
घटीयन्त्रवन्निरवधिरनुवर्त्तते। यदा कश्चित् पुरुषधौरेयः
पुराकृतसुकृतपरिपाकवशादाचार्य्योपदेशेन सर्वमिदं दुःखा-
यतनं दुःखानुषक्तञ्च पश्यति तदा तत्सर्वं हेयत्वेन
बुध्यते ततस्तन्निवर्त्तकमविद्यादि निवर्त्तयितुमिच्छति
तन्निवृत्त्युपायश्च तत्त्वज्ञानमिति कस्यचिच्चतसृभिर्वि-
द्याभिर्विभक्तं प्रमेयं भावयतः सम्यग्दर्शनपदवेदनीय-
तया तत्त्वज्ञानं जायते तत्त्वज्ञानान्मिथ्याज्ञानमपैति
मिथ्याज्ञानापाये दोषाः अपयान्ति दोषापाये प्रवृत्तिर-
पैति प्रवृत्त्यपाये जन्मापैति जन्मापाये दुःखमत्यन्तं नि-
वर्त्तते सात्यन्तिकी निवृत्तिरपवर्गः। निवृत्तेरात्यन्ति-
कत्वं नाम निवर्त्त्यसजातीयस्य पुनस्तत्रानुत्पाद इति
तथा च पारमर्षं सूत्रं "दुःखजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञा-
नानामुत्तरोत्तरापाये तदनन्तराभावादपवर्गः" इति।
ननु दुःखात्यन्तच्छेदोऽपवर्ग इत्येतदद्यापि कफोणिगु-
डायितं वर्त्तते तत्कथं सिद्धवत्कृत्य व्यवह्रियत इति
चेन्नैवं सर्वेषां मोक्षवादिनामपवर्गदशायामात्यन्तिकी
दुःखनिवृत्तिरस्तीत्यस्यार्थस्य सर्वतन्त्रसिद्धान्तसिद्धतया घ-
ण्टापथत्वात् न ह्यप्रवृत्तस्य दुःखं प्रत्यापद्यते इति क-
श्चित् प्रपद्यते तथा हि आत्मोच्छेदो मोक्ष इति माध्य-
मिकमते दुःखोच्छेदोऽस्तीत्येतावत्तावदविवादम्। अथ
मन्येथाः शरीरादिवदात्मापि दुःखहेतुत्वादुच्छेद्य इति
तन्न सङ्गच्छते विकल्पानुपपत्तेः किमात्मा ज्ञानसन्तानो
विवक्षितः तदरिक्तो वा। प्रथमे न विप्रतिपत्तिः कः
खल्वनुकूलमाचरति प्रतिकूलमाचरेत। द्वितीये तस्य
नित्यत्वे निवृत्तिरशक्यविधानैव प्रवृत्त्यनुपपत्तिश्चाधिकं
दूषणं, न खलु कश्चित् प्रेक्षावान् "आत्मनस्तु कामाय सर्वं
प्रियं भवतीति" सर्वतः प्रियतमस्यात्मनः समुच्छेदाय प्रय-
तते सर्वो हि प्राणी मुक्त इति व्यवहरति।

धर्मिनिवृत्तौ निर्मलज्ञानोदयो महोदय इति विज्ञान-
वादिवादे सामग्र्यभावः सामानाधिकरण्यानुपपत्तिश्च।
भावनाचतुष्टयं हि तस्य कारणमभीष्टं तच्च क्षणभङ्गपक्षे
स्थिरैकाधारासम्भवात् लङ्घनाभ्यासादिवदनासादितप्र-
कर्षं न स्फुटमभिज्ञानमभिजनयितुं प्रभवति सोपप्लवस्य
ज्ञानसन्तानस्य बद्धत्वे निरुपप्लवस्य च मुक्तत्वे यो बद्धः
स एव मुक्त इति सामानाधिकरण्यं न सङ्गच्छते।

आवरणमुक्तिर्मुक्तिरिति जैनजनाभिमतोऽपि मार्गो
न निरर्गलः अङ्ग भवान् पृष्टो व्याचष्टां किमा-
वरणं? धर्माधर्मभ्रान्तय इति चेत् इष्टमेव। अथ देह-
मेवावरणं तथा च तन्निवृत्तौ पञ्जरान्मुक्तस्य शुकस्येवा-
त्मनः सततोर्द्ध्वगमनं मुक्तिरिति चेत्तदा वक्तव्यं किमय-
मात्मा मूर्त्तोऽमूर्त्तो वा। प्रथमे निरवयवः सावयवो वा
निरवयवत्वे निरवयवो मूर्त्तः परमाणुरिति परमाणु-
लक्षणापत्त्या परमाणुधर्मवदात्मधर्माणामतीन्द्रियत्वं प्रस-
जेत्। सावयवत्वे यत्सावयवं तदनित्यमिति प्रतिबन्ध-
बलेनानित्यत्वापत्तौ कृतप्राणाशाकृताभ्यागमौ निष्प्रति-
बन्धौ प्रसरेताम्। अमूर्त्तत्वे गमनमनुपपन्नमेव चल-
नात्मिकायाः क्रियायाः मूर्त्तप्रतिबन्धात्।

पारतन्त्र्यं बन्धः स्वातन्त्र्यं मोक्ष इति चार्वाकपक्षेऽपि
स्वातन्त्र्यं दुःखनिवृत्तिश्चेदविवादम् ऐश्वर्य्यं चेत् साति-
शयतया सापेक्षतया च प्रेक्षावतां नाभिमतम्।

प्रकृतिपुरुषान्यत्वख्यातौ प्रकृत्युपरमे पुरुषस्य स्वरूपेणा-
वस्थानं मुक्तिरिति साङ्ख्याख्यातेऽपि पक्षे दुःखोच्छेदोऽ-
भ्युपेयते विवेकज्ञानं पुरुषाश्रयं प्रकृत्याश्रयं वेति
एतावदवशिष्यते तत्र पुरुषाश्रयमिति न श्लिष्यते पुरुषस्य
कौटस्थ्यात् स्थाननिरोधापातान्नापि प्रकृत्याश्रयः अचेन-
त्वात् तस्याः। किञ्च प्रकृतिः प्रवृत्तिस्वभावा निवृत्ति-
स्वभावा वा आद्ये अनिर्मोक्षः स्वभावस्यानपायात् द्वितीये
सम्प्रति संसारोऽस्तमियात्।

नित्यनिरतिशयसुखाभिव्यक्तिर्मुक्तिरिति भट्टसर्वज्ञा-
द्यभिमतेऽपि दुःखनिवृत्तिरभिमतैव परन्तु नित्यसुखं
न प्रमाणपद्धतिमध्यास्ते। श्रुतिस्तत्र प्रमाणमिति चेन्न
योग्यानुपलब्धिबाधिते तदनवकाशादवकाशे वा ग्राव-
प्लावेऽपि तथा भावप्रसङ्गात्। ननु सुखाभिव्यक्तिर्मु-
क्तिरिति पक्षं परित्यज्य दुःखनिवृत्तिरेव मुक्तिरिति
स्वीकारः क्षीरं विहायारोचकग्रस्तस्य सौवीररुचि-
मनुहरतीति चेत्तदेतन्नाटकपक्षपतितं त्वद्वच इत्यु-
पेक्ष्यते। सुखस्य सातिशयत्वेन प्रत्यक्षतया बहुप्रत्य-